

П. Карышковский.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIII

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

І. В. Бруяко – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;

О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

І. В. Немченко – к.і.н., керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;

О. Б. Дьомін – д.і.н., проф. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

І. С. Гребцова – д.і.н., зав. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;

О. М. Луговий – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;

В. В. Чепіженко – викл. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;

М. Д. Руссєв – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);

О. В. Сминтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 5 від 18 лютого 2021 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. –
442 с.

ISBN 978-617-689-412-4

*Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів
XIII ювілейних читань пам'яті П. Й. Каришківського, міжнародної
конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12–13 березня 2021 р.*

Збірка видана за спонсорської підтримки

І. М. Ковалья, В. О. Кравця, В. В. Левчука та С. Парадісопулоса

ISBN 978-617-689-412-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)

© Колектив авторів, 2021

© Одеський національний

університет імені І. І. Мечникова, 2021

Р. О. Козленко (Миколаїв)

МОНЕТИ РАННЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОЛЬВІЇ: ДИНАМІКА НАДХОДЖЕННЯ

Нумізматичні знахідки є одним із надійних хронологічних індикаторів торговельних та військово-політичних міждержавних контактів. Аналіз динаміки надходження римських монет до стаціонарних місць дислокацій римських військ, з урахуванням особливостей історичних процесів, є підставою для виділення етапів римської військової присутності у кожному окремому регіоні¹, зокрема у Північному Причорномор'ї². Потрапляння переважної більшості римських монет до територій Північного Причорномор'я, де розташовувалися римські залоги та військові табори, дослідниками закономірно пов'язувалося з перебуванням римських військ³.

Загальновідомо що платня римським солдатам видавалася денаріями⁴, а повсякденні розрахунки між військовими та місцевим населенням здійснювалися, зокрема, на основі міської монети⁵. Тож, з огляду на дослідження проблеми римської військової присутності в Ольвії, вивчення динаміки надходження римських монет до цього міста видається актуальним напрямом.

На основі аналізу нумізматичного матеріалу П. Й. Каришковський дійшов висновку, що римські війська в місті з'явилися не раніше II ст. н. е.⁶, хоча перехід грошового обігу Ольвії на римську монетну систему вперше фіксується для 60-х рр. I ст. н. е.⁷, що може бути пов'язано з військовою діяльністю в Північному Причорномор'ї легата провінції Мезія Т. Плавтія Сильвана (CIL XIV 3608)⁸.

Динаміка надходження римських монет до Ольвії до середини III ст. н. е.⁹, з урахуванням новітніх даних¹⁰, свідчить на користь активізації торговельних контактів Ольвії та Римської імперії з часів правління Траяна та Адріана (рис. 1). Збільшення кількості римських монет за часів імператора Траяна корелюється з ймовірністю дислокації у цей час у місті римських або союзних Риму військ¹¹, оскільки в цей період у сусідній Тірі розташовується римська вексилляція¹². До періоду правління Адріана відносять перерву в монетній чеканці Ольвії¹³, що, на думку В. М. Зубаря, може пояснюватися загрозою від сарматських племен¹⁴. Випуск ольвійської монети поновлюється в третій чверті II ст. н. е.¹⁵, що співвідноситься з військово-політичною стабілізацією в регіоні.

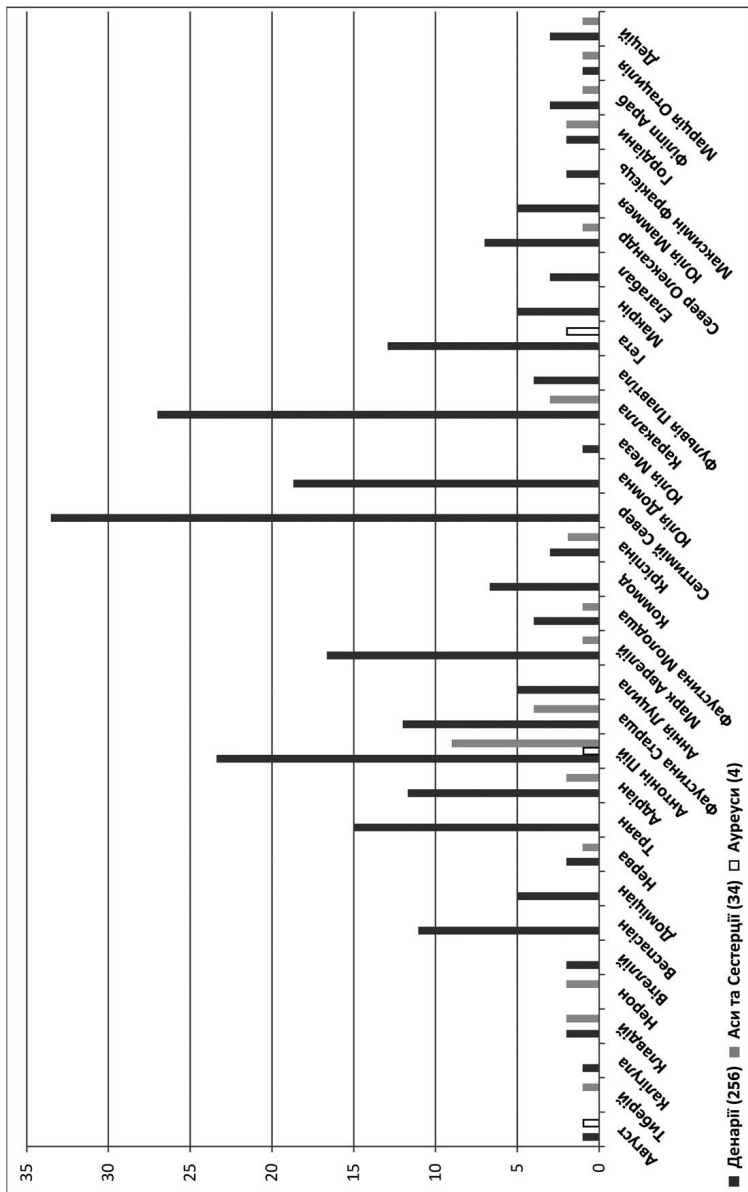

Рис. 1. Динаміка надходження римської монети до Ольвії (до середини III ст. н. е.). У переліку відсутні імператори та члени імператорських родин, монети яких невідомі в Ольвії.

Кількість римських монет в Ольвії суттєво зростає за часів Антоніна Пія (138–161 рр. н. е.)¹⁶, що свідчить на користь появи в місті стаціонарної римської залози¹⁷ і пов'язується з повідомленням Юлія Капітоліна про те, що Ольвія зазнала атаки від «тавро-скіфів», і, внаслідок цього, отримала військову допомогу (SHA. Ant. Pius. IX, 9). Раптова поява римських монет середини II ст. н. е. фіксується на городищах ольвійської округи¹⁸, що є додатковим аргументом у дискусії стосовно присутності римських військ у цей час¹⁹. На введення римської залози в Ольвію в середині II ст. н. е. вказує датування римського військового диплому²⁰.

Римські монети відомі з розкопок на о. Березань, що також пов'язується з перебуванням загонів римських військ²¹. Топографія знахідок римських монет уздовж прибережної зони: від р. Дунай – до Тіри та Ольвії²², може додатково вказувати не тільки на існування торговельних, але й військових шляхів, по яким пересувалися римські збройні сили²³.

У Північно-Західному Причорномор'ї відома серія медальйонів, виготовлених з римських монет. Наприклад, із сестерція Антоніна Пія виготовлений медальйон із Тіри²⁴. В Ольвії були знайдені римські медальйони імператорів Марка Аврелія²⁵ та Коммода²⁶. Римський медальйон походить з розкопок у Нижньому місті Ольвії – з квадрату, де його було знайдено, походить декілька мідних римських монет, дві з яких належать до правління Антоніна Пія²⁷. Срібний медальйон із зображенням чоловічої голови походить із розкопок преторію²⁸. Ще один медальйон, виготовлений з бронзової монети, знайдено при розкопках пілону брами північного захисного муру римської цитаделі Ольвії²⁹.

Серія римських монет виявлена при розкопках ряду приміщень у Нижньому місті Ольвії, що досліджувалися в 1935–1938 рр. під керівництвом Л. М. Славіна³⁰, які можна інтерпретувати як казарми римської залози³¹. Зокрема, в південно-східному куті одного з казармених блоків, біля північного захисного муру, на глибині 1,6 м, біля південної стіни, було знайдено 18 срібних монет римського часу. Поміж них можна визначити денарій імператора Каракалли³², карбований між 208–212 рр. н. е.³³ На вказаній ділянці виявлена значна кількість римських монет I–II ст. н. е., зокрема часів Антоніна Пія³⁴, що корелюється з письмовими та археологічними джерелами стосовно появи в Ольвії стаціонарної римської залози³⁵.

В якості платні римським солдатам в Ольвії надходила значна кількість субаератних денаріїв³⁶. Припускається, що поширення провінціальних емісій монет римського зразка з військовою

символікою мало на меті перекласти на провінційні міста значну частину зростаючої грошової оплати римських військовослужбовців у першій половині III ст. н. е.³⁷

Так, за часів Антоніна Пія на монетах Ольвії знову, як на монетах середини I ст. н. е., з'являється зображення римського орла, а з 170-х рр. до 235 р. н. е. містяться портрети імператорів³⁸. У цей же час на північних кордонах Ольвійської держави відбудовуються римські табори Дідова Хата III, та, вірогідно, Дар'ївка³⁹, про що свідчить денарій Антоніна Пія та Марка Аврелія з розкопок римського форту Дідова Хата III⁴⁰.

Сукупність даних свідчить про те, що пік надходження римської монети до Ольвії припадає на часи династії Северів. Їх переважна більшість належить імператорам Септимию Северу (193–211 рр. н. е.), його дружині Юлії Домні (193–217 рр. н. е.) та Каракаллі (211–217 рр. н. е.): загалом – понад 70 монет. У цей період Ольвія увійшла до складу провінції Нижня Мезія⁴¹, що повинно було відобразитись на її торгівельно-економічних стосунках з Римською імперією. До цього часу належить серія латинських написів⁴², зокрема напис про відновлювальні будівельні роботи з новітніх розкопок у Верхньому місті⁴³, та елементи римського військового спорядження⁴⁴.

У кін. 230-х рр. Тіра та Істрія піддалися руйнівному нападу готів⁴⁵, про що свідчить монетний скарб в одному зі зруйнованих у цей час приміщень в Тірі⁴⁶. Ймовірно, у той же час нападу зазнала Ольвія⁴⁷, оскільки у місті припиняється власне карбування монет⁴⁸. Однак, римська залога в Ольвії розташовувалася включно до середини III ст. н. е., про що свідчать латинські написи⁴⁹. У 250-х рр. в результаті варварських вторгнень римська адміністрація була вже не в змозі утримувати гарнізони на півночі від Дунаю, у зв'язку з чим римські війська виводяться з місць своїх дислокацій в Північно-Західному Причорномор'ї.

На основі знахідок римських монет та загальної військово-політичної ситуації переважна більшість дослідників відносить загибель Ольвії та городищ її округи до часів готського нашествия на римські провінції в 269-270 рр.⁵⁰ Ознакою остаточної кризової ситуації в Ольвії вважається відсутність римських монет 70-х – першої половини 80-х рр. III ст. н. е.⁵¹

Отвір в римських монетах, що є притаманною ознакою для нумізматичного матеріалу з пам'яток черняхівської культури⁵², в Ольвії міститься на мідній монеті імператора Костянтина I (306–337 рр. н. е.)⁵³. В одній з римських монет⁵⁴, з північного оборонного муру цитаделі Ольвії, в отвір протягнуте металеве кільце для

підвішування⁵⁵. Оскільки для переважної більшості римських монет з Ольвії кін. II – поч. III ст. н. е. такі отвори не характерні, потрапляння римських монет після середини III ст. н. е. слід пов'язувати з населенням черняхівської культури, присутність якого у межах міста вже не викликає сумнівів⁵⁶. На користь такого висновку свідчить археологічний контекст виявлення переважної більшості римських монет другої половини II – першої половини III ст. н. е., а саме: казарми римської залоги в Нижньому місті Ольвії та будівельні споруди військового призначення у Верхньому місті.

Отже, значна кількість римської монети II–III ст. н. е. в Ольвії свідчить про те, що постачання римської залоги здійснювалося за необхідними для стаціонарного перебування військовослужбовців умовами. Динаміка надходження римської монети до Ольвії, з урахуванням новітніх даних, вказує на те, що пік її потрапляння припадає на час Антоніна Пія та династії Северів, що збігається з висновками П. Й. Каришківського⁵⁷, окресленими півстоліття тому.

---

¹ Напр.: Pislaru M. The Roman Coins from Potaissa Legionary Fortress and Ancient Town. Cluj-Napoca, 2009. P. 51-135; Găzdac C., Pripone E. The Roman Auxiliary Fort at Buciumi (Roman Dacia, Romania). Coins in Archaeological Context. Oxford, 2012. P. 4, 8-12; Pop H., Cociș H. Stray Finds from the Watchtowers of Porolissum Area // Acta Musei Porolissensis. 2018. XXXX/1. P. 66-72.

² Ростовцев М. И. Римские гарнизоны на Таврическом полуострове и Ай-Тодорская крепость // ЖМНП. 1900. № 3. С. 153-154; Sarnowski T., Savelja O. Ja. Balaklava. Römische Militärstation und Heiligtum des Jupiter Dolichenus. Warschau, 2000. S. 117-118, 169-175; Бондарь Р. Д., Булатович С. А. Орловское городище в памятниках нумизматики // SP. 2001-2002. № 6. С. 173-174.

³ Брайчевський М. Ю. Римська монета на території України. К., 1959. С. 24-26; Карышковский П. О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. К., 1988. С. 118, 127.

⁴ Speidel M. A. The Pay of the Auxilia // JRS. 1974. LXIII. P. 141-147; Alston R. Roman Military Pay from Caesar to Diocletian // JRS. 1994. LXXXIV. P. 113-123; Sarnowski T., Savelja O. Ja. Balaklava. Römische Militärstation... S. 116; Speidel M. A. Roman Army Pay Scales // Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit. Stuttgart, 2009. S. 349-380; Speidel M. A. Roman Army Pay Scales Revisited // De l'or pour les Braves! Soldes, armées et circulation monétaire dans le monde romain. Scripta antiqua. 69. Bordeaux, 2014. P. 53-62; Duch M. Economic Role of the Roman Army in the Province of Lower Moesia (Moesia Inferior) // Acta Humanistica Gnesnensia, XVI. Gniezno, 2017. P. 75-79; Campbell D. The Pay of the Auxiliaries. Poor Relations? // Ancient Warfare Magazine. 2018. XII. 1. P. 50-53.

⁵ Sarnowski T., Savelja O. Ja. Balaklava. Römische Militärstation...S. 117.

- ⁶ Карышковский П.О. Ольвия и Рим в I в. н.э. // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. К., 1982. С. 6, 20-23.
- ⁷ Карышковский П. О. Монеты Ольвии...С. 112-115. У цей же час кількість римських монет в Ольвії збільшується (рис. 1).
- ⁸ Карышковский П. Й. З історії греко-скіфських відносин у Північно-Західному Причорномор'ї (про монети царів Фарзоя та Іненсімея, карбовані в Ольвії) // АП УРСР. Т. XI. Північне Причорномор'я в античну епоху. К., 1962. С. 120-121. За зразком денарія в 70-80-х рр. н. е. карбував свою монету в Ольвії сарматський цар Інісмей (Карышковский П. О. Находки монет Римской империи в Ольвии // НС. 1965. Т. 2. С. 51-52).
- ⁹ Умови потрапляння та динаміка надходження римських монет до Ольвії в постантичний період її існування, від другої половини III ст. н. е., має стати предметом окремого дослідження.
- ¹⁰ Розкопки В. В. Крапівіної та А. В. Буйських у південно-східній частині Верхнього міста Ольвії (ділянка Р-25) з 1982 по 2019 рр. загалом надали понад 50 римських монет.
- ¹¹ Зубарь В. М. Ольвия и Римская империя: динамика и характер контактов // SP. 2003-2004. № 4. С. 444.
- ¹² Иванчик А. И. Надписи Тире и ее окрестностей. IOSPE I³ 24.
- ¹³ Карышковский П. О. Монеты Ольвии...С. 122-123; Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. К., 1989. С. 72.
- ¹⁴ Зубарь В. М. Ольвия и Римская империя...С. 445.
- ¹⁵ Карышковский П. О. Монеты Ольвии...С. 123; Анохин В.А. Монеты античных городов...С. 72.
- ¹⁶ Карышковский П. О. Находки монет Римской империи...С. 57, 74-75. Монетні знахідки та клади римських монет часів Антоніна Пія відомі у римській фортеці Орловка/Картал (Бондарь Р. Д. Находка бронзовых монет Антонина Пия в Орловке // Нумизматика античного Причерноморья. К., 1982. С. 133-135; Бондарь Р. Д., Булатович С. А. Орловское городище... С. 174-175; Бруяко И. В., Носова Л. В. Новые монетные находки на городище Картал (Орловка) // Записки відділу нумизматики і торевтики Одеського археологічного музею. 2010. I. С. 66, 69). Загалом, з середини II ст. н. е. кількість римської монети у Дунай-Дністровському межиріччі різко збільшується (Нудельман А. А. Римская монета в междуречье Днестра, Прута и Дуная // Нумизматика античного Причерноморья. К., 1982. С. 130-131).
- ¹⁷ Карышковский П. О. Монеты Ольвии...С. 118.
- ¹⁸ За офіційними даними серед римських монет більш раннього часу на укріпленнях ольвійської хори відомий денарій Доміціана з розкопок городища Петухівка II (Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). К., 1990. С. 85, рис. 15; Кропоткин В. В. Дополнение к списку находок римских монет // SP. 2000. № 6. С. 54-55, № 2326).

- ¹⁹ Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века нашей эры). К., 1991. С. 135-136; Зубарь В. М. Ольвия и Римская империя... С. 443.
- ²⁰ Ivantchik A. I., Kravivina V. V. A Roman Military Diploma Issued to a Sailor of the Classis Flavia Moesica // *Chiron*. 2007. 37. P. 219-242.
- ²¹ Смирнов О. І. Монети римського часу з острова Березань (ділянка "Т" та "Р-1 В") // *Forum Olbicum II: Пам'яті В. В. Крапівіної (до 150-річчя дослідження Ольвії)*. Миколаїв, 2018. С. 102-104. У зазначеній публікації денарій Каракалли невірно визначений як монета Антоніна Пія (*Ibid.*, с. 103, рис. 1, 3).
- ²² Карышковский П. О. Монеты Ольвии... С. 117; Кропоткин В. В. Дополнение к списку... С. 30; Бруяко И. В., Дзиговский А. Н., Секерская Н. М. Никоний римской эпохи. Одесса, 2008. С. 72-73; Бруяко И. В., Носова Л. В. Новые монетные находки... С. 65-72; Секерская Н. М., Булатович С. А. Монетные находки из Никония (1964-2010 гг.) // *Записки відділу нумізматики і торевтики Одеського археологічного музею*. 2010. І. С. 32-33; Бруяко И. В., Дзиговский А. Н. Городище Картал (римский кафель у с. Орловка) // *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья*. Одесса, 2013. С. 544-545.
- ²³ Карышковский П. О. Монеты Ольвии... С. 117, 127.
- ²⁴ Карышковский П. О., Коциевский А. С. Античные монеты из раскопок Тире // *Античная Тира и средневековый Белгород*. К., 1979. С. 92, 97-98.
- ²⁵ Zograph A. Ein Bronzemedaille von Assos // *ZfN*. 1926. XXXVI. S. 68-72; Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР. М., 1961. С. 69, № 724.
- ²⁶ Гилевич А. М. Бронзовый медальон из Ассоса // *СХМ*. 1963. № 3. С. 17.
- ²⁷ Зограф А. Н. Монеты из раскопок Ольвии в 1935-1936 гг. // *Ольвия*. Т. 1. К., 1940. С. 220.
- ²⁸ Ветштейн Р. И. Раскопки в центре римской цитадели Ольвии в 1965-1966 гг. // *АИУ в 1965-1966 гг.* К., 1967. С. 136; Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства... С. 44.
- ²⁹ Крыжицкий С. Д., Хмелевский Д. Н. Охранные исследования северной оборонительной линии римской цитадели Ольвии (2006-2007 гг.) // *СУМВОЛА*. Вып. 1. М.-К., 2010. С. 141, рис. 6, 1; Хмелевський Д. М. Північна оборонна лінія римської цитаделі в Ольвії // *Археологія*. 2018. № 4. С. 101.
- ³⁰ Славин Л. М. Отчет о раскопках Ольвии в 1935-1936 гг. // *Ольвия*. Т. 1. К., 1940. С. 49-78.
- ³¹ Козленко Р. О. Римська військова присутність в Ольвії (I-III ст. н. е.). Автореф. дис. канд. іст. наук. К., 2020. С. 8.
- ³² Ав. ANTONINVS PIVS AVGVST..., бюст імператора з бородою в вінку вправо. *Rev. ...COS III*. Фігура, що стоїть (Пора-Леонович В. Археологічні роботи по дослідженню Ольвії 1937 р. НГ. Кв. 15-3. Щоденник розкопів // Науковий архів ІА НАНУ, ф. № 64, ф.е. 1937/17, № 109. Арк. 55).
- ³³ Cohen H. Description Historique des Monnaies Frappées sous l'Empire Romain. T. IV. Paris, 1884. P. 143-152, 163-166; *RIC IV/I*, p. 228-230, 237-241, № 100-119, 182-205. Фролова Н. А., Абрамзон М. Г. Римские монеты в собрании

Государственного исторического музея: Каталог. Ч. III: От Пертинакса до Нумериана. М., 2003. С. 50-53, № 61-89.

³⁴ Зограф А. Н. Монеты из раскопок Ольвии...С. 211.

³⁵ Римські монети другої половини II – поч. III ст. н. е., разом із металевими корабельними цвяхами, судновими деталями та фібулами римського часу, знайдені в результаті новітніх підводних досліджень навпроти ділянки НГ в Ольвії, де розташовувалися римські казарми (керівник робіт – Герасімов В. Є.).

³⁶ Зограф А. Н. Римские монеты в Ольвии // ИГАИМК. 1930. Т. 6. Вып. 4. С. 8. В денаріях із казарменого блоку в Нижньому місті Ольвії містилося: “багато мідної лігатури” (Пора-Леонович В. Археологічні роботи...Арк. 55).

³⁷ Карышковский П. О. Монеты Ольвии...С. 118; Alston R. Roman Military Raids...P. 114-115; Сергеев И. П. Римская империя в III веке нашей эры. Проблемы социально-политической истории. Харьков, 1999. С. 57.

³⁸ Зограф А. Н. Античные монеты // МИА, 16. М.-Л., 1951. С. 143-144; Карышковский П. О. Находки монет Римской империи...С. 67-70; Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). Одесса, 2003. С. 110-111.

³⁹ Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства...С. 135.

⁴⁰ Буйских С. Б. Отчет о разведочных раскопках римского укрепления Дидова Хата III // НА ИА НАНУ. 1975/21.3. ф. е. № 7797. С. 5; Кропоткин В. В. Дополнение к списку...С. 55, № 2327.

⁴¹ Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. СПб., 1887. С. 195-197.

⁴² Зубар В. М., Козуб Ю. І. Нова епітафія римського легіонера з Ольвії // Археологія. 2002. № 2. С. 102-109; Зубар В. М., Козуб Ю. І. Нові надгробки з латинськими епітафіями з Ольвії // Археологія. 2004. № 3. С. 23-33; Иванчик А. И. Новое надгробие римского легионера из Ольвии // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. Ростов-на-Дону, 2013. С. 303-307; Яйленко В. П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса и Боспора VII в. до н. э. – VII в. н. э. СПб., 2017. С. 591-594; Козленко Р. О. Надгробок римського легіонера Гая Валерія Віктора з Ольвії // Археологія. 2018. № 3. С. 86-93.

⁴³ Наразі готується до друку.

⁴⁴ Козленко Р. О. Римська війська присутність в Ольвії (I-III ст. н. е.). Дис. к. і. н. Інститут археології НАН України. К., 2019. С. 147, 153-155.

⁴⁵ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. К., 1985. С. 132.

⁴⁶ Кропоткин В. В. Клады римских монет...№ 749.

⁴⁷ Крапивина В. В. Тира, Ольвия и варвары в III в. н. э. // Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время. Ростов-на-Дону, 2009. С. 201.

⁴⁸ Карышковский П. О. Монеты Ольвии... С. 128; Анохин В. А. Монеты античных городов... С. 74. Індикатором буремних подій цього періоду в Північно-Західному Причорномор'ї є клади монет у Дунай-Дністровському

межиріччї (Розуменко Ю. Г. Клад антониніанов из Болградского района // *Нумизматика античного Причорноморья*. К., 1982. С. 135-138). Про монетні скарби середини III ст. н. е. у Нижній Мезїї та Фракії як індикатори варварських нашеств див.: Boteva D. On the Chronology of the Gothic Invasions under Philippus and Decius (AD 248-251) // *Archaeologica Bulgarica*. 2001. № 2. P. 39-40; Varbanov V. Barbarian Invasions in the Roman Provinces of Lower Moesia and Thrace in the mid-3rd c. AD and the Coin Hoards from that Period // *The Lower Danube Limes (1st-6th c. AD)*. Sofia, 2012. P. 289-309.

⁴⁹ IOSPE I² 167; Зубарь В. М., Крапивина В. В. Новая латинская надпись и некоторые вопросы истории Ольвии в середине III в. н. э. // *SP*. 2000. № 6. С. 239-247.

⁵⁰ Карышковский П. О. Из истории поздней Ольвии // *ВДИ*. 1968. № 1. С. 179; Sarnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na Polnocnym wybrzezu morza Czarnego. Warszawa, 1988. S. 145; Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства... С. 141; Магомедов Б. В. Черняховская культура. Проблема этноса. Lublin, 2001. С. 138; Крапивина В. В. Olbia and the Barbarians from the First to the Fourth century A. D. Olbia and the Scythians // *Classical Olbia and the Scythian World from the 6th c. BC to the 2nd c. AD*. Proceedings of the British Academy, 142. Oxford, 2007. P. 169-170.

⁵¹ Карышковский П. О. Монеты Ольвии... С. 129.

⁵² Магомедов Б. В. Монети як джерело вивчення історії племен черняхівської культури // *Археологія*. 2006. № 4. С. 47; Мызгин К. В. О времени появления ушек на золотых римских монетах в Барбарикуме // *SP*. 2015. № 6. С. 131-140; Bursche A., Myzgin K. The Gothic Invasions of the mid-3rd c. A.D. and the Battle of Abritus: Coins and Archaeology in East-Central Barbaricum // *JRA*. 2020. № 33. P. 215, 217-218.

⁵³ O-2006/P-25/1892. Належить до третьої хронологічної групи римських монет, які потрапляли до черняхівського населення від другої чверті IV до середини V ст. н. е. (Мызгин К. В. К вопросу о времени поступления римских монет в среду черняховского населения // *ВХНУ*. 2008. Вип. 40. Історія. № 782. С. 57-58).

⁵⁴ Через поганий стан збереженості визначенню не піддається.

⁵⁵ O-2007/Цит./72. Крыжицкий С. Д., Хмелевский Д. Н. Охранные исследования... С. 141, рис. 6, 1.

⁵⁶ Магомедов Б. В. Ольвия і варвари в пізньоантичний період // *Археологія*. 2007. № 4. С. 47-54; Буйських А. В., Шейко І. М., Діденко С. В., Козленко Р. О. Дослідження в Ольвії (ділянка Р-25) // *АДУ* 2017 р. К., 2019. С. 155-156; Магомедов Б. В. 2020. Город Ольвия: черняховский горизонт. Керамика из фондов Института археологии НАНУ // *SP*. 2020. № 4. С. 219-226.

⁵⁷ Карышковский П. О. Находки монет Римской империи... С. 57, 74-75.

Перелік скорочень**Список сокращений****Abbreviations**

AB – Археологические вести

АДУ – Археологічні дослідження на Україні

АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, Штиинца.

АИУ – Археологические исследования на Украине

АКМ – Археологические культуры Молдавии. Кишинев, Штиинца.

АО – Археологические открытия

АП – Археологічні пам'ятки

БАЭ – Бугская археологическая экспедиция

БФ – Боспорский феномен

ВДИ – Вестник древней истории

ВХНУ – Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ДАОО – Державний архів Одеської області

ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.

ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения

ЗОО – Записки Одесского археологического общества

ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей

ИА АН УССР – Институт археологии Академии Наук УССР

ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України

ИГАИМК – Известия Государственной академии истории материальной культуры

ИИАК (ИАК) – Известия императорской археологической комиссии.

ИИМК АН СССР – Институт истории материальной культуры Академии Наук СССР

ИРАИМК – Известия Российской академии истории материальной культуры

КККТ – Культурний комплекс Кукутень-Трипілля

КСИА – Краткие сообщения Института археологии

КСОГАМ – Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея

МАПП – Матеріали з археології Північного Причорномор'я

МАСП – Матеріали по археологии Северного Причерноморья

МГУ – Московский государственный университет

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР

НА ІА НАНУ – Научный архив Института археологии Национальной Академии Наук Украины

- НБУВ – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
НГУ – Николаевский государственный университет
НИЦ – Научно-исследовательский центр
НКМ – Николаевский краеведческий музей
НО – Надписи Ольвии (1917-1965). М., 1965.
НС – Нумизматика и сфрагистика
НЭ – Нумизматика и эпиграфика
ОАМ НАН України – Одеський археологічний музей Національної академії наук України
ОНУ імені І.І. Мечникова – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
РА – Российская археология
РАЕ – Российский археологический ежегодник. Санкт-Петербург.
СА – Советская археология
САИ – Свод археологических источников.
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса
СХМ – Сообщения Херсонского музея
Тр. ГЭ – Труды Государственного Эрмитажа.
AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie: dokumenty. Lwów,
AHME – Analecta hymnica medii aevi
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum
IGBR – Mihailov G. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1970. Vol.1. Ed.2.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
JRA – The Journal of Roman Archaeology
JRS – The Journal of Roman Studies
MPH – Monumenta Poloniae Historica
MS – manuscript – рукопис, манускрипт
RIC – The Roman Imperial Coinage. Зокрема: RIC II – Roman Imperial Coinage. Volume 2: Vespasian to Hadrian / Ed. Mattingly H., Sydenham E. A. London, Spink & Son, 1926.
SNG – Sylloge Nummorum Graecorum
SP – Stratum plus
ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś. Wrocław
ZfN – Zeitschrift für Numismatik

<i>Зміст</i>	<i>Содержание</i>	<i>Contents</i>
<i>Немченко І. В.</i> 100-річчя Петра Йосиповича Карышковського (1921–1988).....		5
<i>Демин О. Б.</i> Путь к античной нумизматике: формирование научных интересов П. О. Карышковского		14
<i>Сапожников И. В.</i> К 100-летию профессора П. О. Карышковского: жизнь и творчество по сокращенной программе.....		21
<i>Избаи-Гоцкан Т. А., Колесниченко Е. А.</i> К вопросу о творческом наследии Петра Осиповича Карышковского		33
<i>Агульников С.</i> Комрат-ХV – новое поселение античного периода в Буджакской степи.		37
<i>Ardeț A.</i> A new reinterpretation of a type of North Pontic amphora discovered in Dacia at Drobeta.....		45
<i>Белецкая О. В.</i> «Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat...» (Черный город в XIV-XVI вв.)		48
<i>Bodzek J.</i> Coins struck in the Black Sea Region donated by Stanislaw Mineyko in the collection of the National Museum in Krakow		57
<i>Бодзек Я., Мызгин К.</i> По разным сторонам стены: находки монет Боспорского царства на Верхнегерманском и Ретийском Лимесе....		61
<i>Булатович С. А.</i> Колхидки в собрании Одесского археологического музея		71
<i>Бурдо Н. Б.</i> 100-річний ювілей Марії Гімбутас		76
<i>Відейко М.Ю.</i> «Усатівські війни»: пошуки супротивника.....		83
<i>Главенчук А. В.</i> Объекты зооморфной скульптуры и технология их изготовления на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2		89
<i>Головка О. Б.</i> Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини, хід і наслідки конфлікту)		96
<i>Гордієнко Д. С.</i> Трансформації в українській торгівлі пізнього середньовіччя за дослідженнями Михайла Грушевського		103

<i>Гребенников В. Б.</i> История исследований поселений бронзового века в Нижнем Побужье.....	110
<i>Гребцова И. С.</i> Картины голландского караванджиста Геррита ван Хонтхорста в европейских музеях	116
<i>Грицюта О. О.</i> Експериментальні дослідження на базі Анетівської палеолітичної експедиції протягом польового сезону 2020 р.....	127
<i>Гуменний В. Л.</i> «ARMENIA...IN POTESTATEM P. R. REDACTAE»: Вірменія в контексті репрезентації римської політики на Сході в добу Траяна.....	132
<i>Демчук С. А.</i> Еразм Роттердамський, «Світське застілля» та «реформа» бенкету	138
<i>Димидюк Д. А.</i> Наконечник важкого списа з території Двіну (X–XIII ст.).....	145
<i>Добролюбский А.О., Смирнов И.А.</i> «...Что тут хан имел в виду...»?	150
<i>Зелинский А. Л.</i> Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса.....	158
<i>Иванова С. В., Красножон А. В.</i> Археологические поиски Хаджибейского замка.....	164
<i>Івлєв К. О., Сорочан С. Б.</i> Про типову кар'єру вченого ромєя XV ст. (за матеріалами сатиричного діалогу «Мазаріс»).....	173
<i>Кахидзе Э.</i> Исторические данные о крепости Апсар.....	179
<i>Кіосак Д.</i> До абсолютної хронології найсхідніших поселень культури лінійно-стрічкової кераміки	187
<i>Козленко Р. О.</i> Монети ранньої Римської імперії в Ольвії: динаміка надходження	197
<i>Колесниченко А. М.</i> Нові черняхівські поселення на Кривоозерщині.....	206
<i>Croitoru C.</i> The <i>Venus pudica</i> Phenomenon (I). ITS beginnings.....	214
<i>Лагодич В.Ю., Овсінський Ю.В.</i> Зовнішньополітичні відносини Аварського каганату та Візантійської імперії у VI-VII ст.	219

<i>Левченко В. В.</i> З історії конфліктів у співтоваристві українських археологів наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр.....	225
<i>Лиман С. И.</i> Анализ средневековых источников в публикации К. П. Пауловича «Конспект, или краткое изложение дипломатики вообще» (1829)	231
<i>Ліхтей І. М.</i> Протидія чеського короля Вацлава I монголо-татарській загрозі у 1241 році.....	237
<i>Лобанова М. А.</i> Реконструкція плану трипільського поселення Сабатинівка I за архівними матеріалами.....	244
<i>Луговий О. М.</i> Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «Білої» фортеці?	252
<i>Майборода П. А., Волканов С. И.</i> Римский эпос о Пунической войне: попытка перевода и комментария к книге II (1-60) Силия Италика	261
<i>Масюта Д. А., Пиструил И. В.</i> Археологические разведки вблизи парка «Дюковский сад» в г. Одессе	270
<i>Mercer M.</i> The Tower of London during the Wars of the Roses: The Bastard of Fauconberg's attempted attack of May 1471	278
<i>Милашевський О. С., Головка С. В.</i> Поселення черняхівської культури Лозувата-1 Ульянівського району Кіровоградської області.....	286
<i>Николаев Н. И.</i> Ольвийские «борисфены»: П. О. Карышковский или В. А. Анохин?	290
<i>Одрін О. В.</i> Грецькі <i>eschatia</i> і аграрна історія полісів Північної Надчорноморщини	299
<i>Охотников С. Б.</i> Научные археологические общества в Одессе.....	306
<i>Охріменко О. С.</i> Молитва ангелу-охоронцю з французького Часослова XIV ст. з колекції НБУВ.....	312
<i>Паламарчук С. В.</i> Об античных предшественниках городов левобережья Нижнего Дуная в Одесской области	316
<i>Пересунчак О. С.</i> Березівка III – пам'ятка білозерської культури на Середньому Побужжі	325
<i>Пилипчук Я. В.</i> Социальная терминология и властные структуры в истории Кавказской Албании	329

<i>Попова Т. Н.</i> Бициллиеведение: имена и смыслы.....	337
<i>Прохненко І. А., Жиленко М. А., Калініченко В. А.</i> Фальшивомонетна справа на Хустському замку	345
<i>Редина Е. Ф., Савельева Е. С.</i> К вопросу о терракотовых «погремушках» Боспора	354
<i>Руссев Н. Д.</i> Денежное обращение и монетные эмиссии правобережного Поднепровья в эпоху Золотой Орды.....	362
<i>Ручинська О. А.</i> Благодіяння ольвійської еліти у перші сторіччя н.е.	369
<i>Савельев О. К.</i> Фрагмент римского фигурного светильника из Тиры.....	374
<i>Сапожников И. В., Синельников А. С.</i> О римских земляных линейных укреплениях и дороге варваров близ Ольвии.....	381
<i>Снытко І. А., Бондаренко А. А., Алексеев А. М.</i> Новая ольвийская бронзовая монета V в. до н.э. из Гилеи	392
<i>Федорук А. В.</i> Битва при Мурсе (351 г.) в освещении риторических произведений цезаря Юлиана	398
<i>Ціватий В. Г.</i> Концепт «конгруентність» у теорії та практиці дипломатії ранньомодерної Європи: інституціональний дискурс	405
<i>Чепіженко В. В.</i> Аристократичні спільноти в Англії XIV ст. (на матеріалах справи геральдичної суперечки Скрупа проти Гросвенора)	411
<i>Черниенко Ю. А.</i> По поводу некоторых разногласий по вопросам истоков позднебронзовой металлургии юга Восточной Европы	419
<i>Янов Д. М., Корпусова І. В.</i> Російські срібні монети XIV–XX ст. в колекції Одеського археологічного музею: загальний огляд	425
<i>Кушнір В. Г., Сминтина О. В.</i> Олександр Миколайович Дзиговський (15.02.1953 – 29.12.2020)	430
Перелік скорочень	436

Наукове видання

Головний редактор
Нємченко Ірина Вікторівна

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я
Випуск XIII

В авторській редакції

Підписано до друку 22.02.2021 року

Формат 60×84/8

Друк офсетний

Папір офсетний

Тираж 100 екз.

Замовлення № 20

Видавництво тов «Удача», Свідоцтво ДК № 4241 від 23.12.2011р.
м.Одеса, вул. Гаванна, 3 тел. (048) 726-54-37, e-mail: mostik-1@ukr.net